

Бележки за четири книги и за фантастичната литература
Йордан Василев

„Каквото и да съчинявам, каквото и да измислям, всичко ще отстъпва на истината, защото ще дойде време, когато достиженията на науката ще превъзхождат силата на въображението” – тази мисъл е изказана от Жул Верн преди едно столетие. Тогава, когато Мичо Бейзадето изписва своите гадания върху гладкия труп на Чершовото топче и когато същият Жул Верн открива един свой герой между нашите хъшове, а земята ни се знае от европейците като област от Турската империя. През тези стотина години Европа и Америка превърнаха в реалност химерите на мечтателите от деветнадесетото столетие. Сега техниката заплашва непрестанно авторите на фантастичната литература – и най-безумната идея не гарантира на създателя си оригиналност, новост. Въображението на писателите в тази област вече наистина е твърде бедно през хрумванията на учените и затова те гледат на романистите с покровителствена ирония, със снизхождението на възрастния, който улисан в сериозните си занимания, хвърля поглед към невинните и наивни занимания на малките. Но вместо да изчезне фантастиката все повече се развива. Към нея започват да се обръщат писатели, които дълго време са я отминавали като второкласна литература. А тя, като всяко изкуство се гради върху философска и нравствена основа и предоставя на твореца широки възможности за сериозни търсения, за разглеждане на човека и на живота от различни аспекти. Всемогъществото на техниката се простира преди всичко в света на материалното. „Проклетите” въпроси на всички времена, хаосът от противоречия на съвременното общество, етичното несъвършенство на най-висшето същество на планетата – все неразрешени загадки. Само мисълта може да прониква в тях и тя се стреми да ги проумее. Научният елемент и философската проблематика непрестанно се преплитат и преливат в творбите на фантастичната литература и на различните автори. Тук се намесват предпочитанията на твореца, неговата осведоменост в научните факти и достижения, съображенията за по-точна адресираност на произведението към възрастта на читателя и т. н. Затова акцентите, пропорциите, характерът на замисъла са винаги различни. Съветският географ академик Обручаев например, като съзрял много несъобразности в някои романи на Жул Верн и на Конан Дойл, решил да разработи същите мотиви, за да докаже големите възможности на фантастичната литература. Така се появили романите „Плутония” (1924), „Земята на Санников” (1926). Съвсем по други пътища са тръгнали известните вече съвременни съветски автори Стругацки. Социално-утопичната тематика пък привлича предимно професионалните писатели, които не се занимават само с фантастичната литература.

Терминът „научна фантастика”, който често се употребява, всъщност насочва мисълта към отделяне на фантастиката от художествената литература, толерира увлеченията в техницизъм, които характеризират усилията на някои автори.

Проблемите за характера на фантастичната литература вълнуват отдавна писателите и критиците в страните с напреднала техническа култура, където интересът към техниката, към философските въпроси, свързани с нейното развитие, е огромен. Удивително е, че сега, когато някои от потомците на Алековия митничар в Новия свят

все още не са осведомени за съществуването на българската държава, тези въпроси започват да засягат и нас, българите.

Научната и техническа революция у нас доведе и фантастичната литература. Това стана преди десетина години („Ян Бибиян”, „Жари и морското момиче” и др. бяха още само предчувствие), а ето че тя вече воюва за повече пространство. Всъщност тя аспирира за по-широко място само в издателските планове, а разполага с огромна аудитория.

Годините между двете войни бяха „златен век” за фантастичната литература в много страни, преди всичко в САЩ и Англия. След победата над фашизма съветските писатели развиха традициите, създадени от първите майстори като Алексей Толстой с неговата „Аелита”, Ал. Беляев, Ефремов и др. и сега в СССР фантастиката е в период на разцвет. Издаването на такава литература у нас още няма нормални размери, но струва ми се, жизнената необходимост скоро ще направи корекции. Само за няколко месеца в края на миналата и началото на тази година излязоха четири книги – „Тревога в космоса” от Владимир Селянов, „Гости от Мион” от Петър Стъпов, „Човекът, който търси” – антология с разкази и „Факторът Х” от Атанас Славов – това е една радостна индикация. Същевременно те поставят отново въпроса за състоянието на този жанр (ако може да се употреби условно този термин), за перспективите на развитието му у нас.

Изглежда, че и ние няма да избегнем „детските болести” на фантастичната литература — страстта към предълги научно-популярни справки и лекции, беспочвеното фантазьорство, обременяването с термини дори романите за деца. Излишната технизация и др. Решава да се ориентира в някой клон на науката авторът. Полага доста усилия, „губи” време. В главата му се наблъскват стотици факти. Както на всеки незапознат и новак, те му се струват безкрайно интересни и нови, и полезни — как да не ги сложи в книгата!

Ако романът „Тревога в космоса” на Владимир Селянов не беше почти пълен каталог на тези „болести”, аз не бих фo споменавал дори — езикът и стилът на този роман носят белезите на най-лоша журналистика. А издателство „Народна култура” се е погрижило да снабди книгата с послеслов, за да препоръча нея и автора ѝ. Намерил се е твърде снизходителен редактор и пуснал на бял свят романа и послеслова. Да оставим настрана общите литературни слабости на книгата. Стигат ѝ специфично жанровите: на цели страници тук се разказват легенди за различни небесни тела, прави се преглед на научни открития, дават се дори селскостопански съвети. Пристигнали космонавтите на определеното място да строят междупланетна станция и... започват да си разказват легенди. Разхождат се из космоса и си разказват. Като на кръжочно занимание.

А същевременно авторът проявява смешна за децата даже неосведоменост — за скоростта на ракетите, за предпазните средства срещу сблъскване с метеори, нарича „Юнайтед прес интърнешънъл” вестник и безброй още. Като не може да получи нищо от фантазията си, авторът прибегва до услугите на добрата стара бюрокрация — на стр. 115 той свиква съвещание на работниците за откриване на прикрилия се враг. Съвещание в космоса – какво хрумване!

Бедното въображение и беспочвеното фантазьорство, липсата на научна обосновааност са еднакво сериозни опасности. Те характеризират до голяма степен романите и повестите, които се появиха преди десетина години и до днес все още не са избегнати. Увлечението в безкрайно комбиниране на измислици, които нямат художествено оправдание, нямат отношение към конфликтите между героите, към изграждането на характерите, най-често се наблюдава във фантастичните книги за деца

и юноши. Необходимостта от приключенски елемент у тях лесно подвежда към безкрайно и самоцелно фантазиране. Това се наблюдава в някои книги на Петър Бобев („Самотникът от ледената пустиня” показва, че той може да създава добра фантастика) Димитър Ангелов, Д. Пеев, Ст. Стайнов и др. Последният роман на Петър Стъпов „Гости от Мион” е по-близък до приключенската литература. Той всъщност е истински конгломерат от хипотези, по-голямата част от които е твърде далеч от научната логика. И същевременно липсва една основна сюжетна нишка, която да даде тласък на единен замисъл и идея. Затова приключенското начало – намесата на вражески сили от капиталистическа държава – от спомагателен ход в сюжета се превръща в главен двигател на действието. Възможностите, които предлага въвеждането на герои, представители на напреднала цивилизация от други светове за разгръщането на социално-утопическия мотив, са останали неизползвани. А колко ни липсват такива романи.

Пресищането на читателя с измислицата, принижаване на фантастиката до лошата разновидност на приключенската литература води към намаляване на въздействието и на интереса.

Най-характерен пример за това са кризите в развитието на американската литература. От близо 30 дебелите списания за фантастика в САЩ след войната например, през 1958 г. са останали само 10. Ужасите, кошмарните видения, шаблонните фантазмагории постепенно отстъпват пред изискванията на голямата, на истинската литература. Произведенията на Рей Бредбъри, Лео Сцилард, Роберт Шекли и др. имат своята световна известност само защото се включват в общия поток на литературното развитие, защото тези автори подчиняват и научните факти, и фантастиката на художествените задачи.

Нашата млада фантастична литература трябва да търси пътищата, които водят към естетически значителни резултати, за да не се стигне до пресищане от щампата и до действието на стихийния регулатор — отдръпването на публиката.

Замяната, неусетното изместване на фантастичния елемент от приключението в хода на разказа идва като необходим спасител на автора, когато той не е съумял да изгради своя оригинална хипотеза, хуложническо хрумване, органично свързано с философския проблем. Още в началото стана дума, че при днешното състояние на науката за писателите е много трудно да създават творби, изградени върху свое абсолютно ново научно-техническо хрумване. А богатството, което предлага човешкият характер, е неизчерпаемо. Там са залежите за новите открития. Човекът на бъдещето, неговите възможности, неговата етика, неговите принципи на социална организация, неговото общество — оттук започва сериозната, истинската фантастика. Техническият елемент е само органически присъщо нейно качество, защото днешният живот е немислим без съществуването на технически и научни постижения, а бъдещето сигурно ще понесе още по-голямото им разгръщане.

Фантастиката не може да съществува самоцелно. Тя има амбиции да моделира въображението на съвременника, да му влияе с примера на създадените от нея силни и светли, обаятелни човешки същества, жители на бъдещето. Пък ако някоя идея на писателя тласне учения или бъдещия политик към откритие, към определени форми на социална организация – прекрасно! Думите на един от големите майстори – Станислав Лем „в крайна сметка аз пиша за съвременниците си на съвременни проблеми, само ги обличам в галактически дрехи” достатъчно характеризира неговите писателски стимули и принципи, Появилият се съвсем наскоро у нас негов роман „Соларис” доказва на дело тази формулировка.

Първата антология на фантастичния разказ от български автори „Човекът, който търси” има много недостатъци. Те са преди всичко в липсата на белетристично виждане в голяма част от произведенията, в липсата на усет за композиция и изображение. Без особени усилия могат да се направят също и аналогии между разказа „Косъмът на Мохамед” и началото на „Астронавти” от Лем, между разказа „Неизвестното” и преживяванията на Пиркс — герой на същия автор — в разказа „Патрул”. Възможно е тази близост на хрумването да има съвсем далечни и индиректни връзки. Тя само напомня за безкрайното шествуване на сюжети в световната фантастична литература, от което нашите автори трябва да странят.

Но първата антология с българска фантастика има едно сериозно достойнство – тя поставя на верни основи, дава правилна насока и инерция на нашия разказ. В почти всички творби акцентът пада върху човешкия, психологическия проблем.

Нищо, че авторите се състезават в усилията си да ни представят аристократичното благородство и алтруизъм на човека на идните столетия като доминанта в неговото поведение и затова непрекъснато правят жертвоприношения и тласкат героите си в лапите на смъртта. Може пък мечтите на фантастите да повлияят някак си на съвременниците им, да променят с нещо този толкова практичен XX век.

Романът „Факторът X” от Атанас Славов също следва плодотворните пътища за развитието на фантастиката. Под маската на свръхфантастичност той крие едно измъчено, малко уморено земно лице с дълбоки бръчки от усилията да преодолее егоизма на рода си, да се издигне в сферите на духовното и да се освободи от здравите вериги – някога железни, сега найлонови, - с които обществото го задържа при своите традиции. В това произведение няма станалите като че ли мода космически полети и ракети, няма технически извънземни конструкции. И мястото на действието, и персонажа, и – най-важното – целите на автора са съвсем земни и съвсем съвременни.

Не зная дали оригиналното хрумване, хипотезата за изстреляната от други светове плазма с огромен енергетичен заряд и определено програмиране е основната причина за сполуката на автора. Струва ми се, че той е успял да постигне органична връзка между философия в най-общ план, научната хипотеза и нравствените задачи, които си поставя. Ако в центъра на този свят беше поставен естетически завършен човешки образ, романът би имал изключителна стойност и въздействие. Не е само това, че на Славов често му изневерява усета за детайла при изграждането на образа, че често принизява философското си мислене със суха мисловност. Дали своеобразната композиция, накъсания разказ, дали някаква неизбистреност още на замисъла, но често идва впечатление за тезисно разрешаване на конфликтите, за предпоставено изграждане на характера на необикновения човек-робот.

За литературните качества на този роман може да се говори много. В настоящите бележки няма място за това. Но тази творба поставя проблеми, които още дълго ще привличат [не се чете]. Има нещо отблъскващо и парвенюшко в самоувереността на техническата мисъл, в нейното самочувствие на всесилна. Животът доказва, че тя няма да може да насити жадния, нетърпелив човек, няма да може сама да му донесе щастие. Твърде скоро той успя да намери противодействие на нейната интервенция в живота му – просто усвои навика да привиква с чудесата на техниката, да ги използва, най-често, без да се мъчи да проумее тяхната сложност. Така той се спасява от хипнозата на чудото, от депресията, до която би го докарало то. Тази чисто психична преграда, издигната от човека, машината не може да преодолее. В недоверието и подозрителността на техниката у един Бредбъри например, може да се търси и отражение на много фактори от американската действителност, но това е преди всичко

философска реакция. И затова не е парадоксален фактът, че неговото недоверие и страх дори от техниката, роди блестяща фантастична литература.

Като анализира действията на своя герой, на това необикновено и прекалено обикновено изкуствено същество, Атанас Славов винаги търси разрешението от позицията на едно хуманистично разбиране. Лишените от емоционална оценка и от нравствени задръжки постъпки на мнимия професор Хмара, точно напомнят движенията на машината. Накрая той сам стига до своето отрицание и до висшата проява на човешкото поведение – саможертвата. Всъщност цялата книга представлява един диалог, един спор между човека и машината. И в мислите си героите често стигат до обобщения, които характеризират стремежите и тревогите на нашия съвременник. На строгата логика на изкуственото, съвършено в своето програмиране същество, което иска да натрапи на човека готовата математическа цивилизация, една от героините отговаря: „Има нещо противно за това да се подчиниш на чуждата сила, на чуждия успех. Като някакъв просяк да се лишиш от достойнството си, от човешката гордост да се трудиш и търсиш. Насладата в живота е в движението, а не в консумацията.”

Нямаше още две десетилетия от излизането на първия фантастичен роман за атомната война през 1930 година — „Последните и първите хора” на Стебелдог — и първата атомна бомба порази хиляди японци с лъчите си и милиони хора с ужаса на съществуването си. Човешкият гений трескаво усъвършенствува средствата за самоунищожението си. Същевременно той изгражда своето нравствено могъщество. Но колко бавно става това!

Писателите вече се научиха лесно да изобразяват фантастични машини, но с хората е по-трудно. Машината, колкото и „умна” да бъде, е ограничена в своето програмиране. Човекът още не се поддава на програмиране. Писателите наблюдават неговото усъвършенствуване и се опитват да го подпомагат. Фантастичната литература е призвана да научи отново човека от нашия век да мечтае, да му възвърне тази чудна способност, която винаги предхожда действието, предхожда прогреса.

[Назад към основната страница](#)